

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Meritocratie: op weg naar een nieuwe klassensamenleving?

de Beer, P.

DOI

[10.5117/9789462983397](https://doi.org/10.5117/9789462983397)

Publication date

2016

Document Version

Final published version

Published in

Meritocratie: op weg naar een nieuwe klassensamenleving?

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

de Beer, P. (2016). Meritocratie: op weg naar een nieuwe klassensamenleving? In P. de Beer, & M. van Pinxteren (Eds.), *Meritocratie: op weg naar een nieuwe klassensamenleving?* (pp. 9-23). Amsterdam University Press. <https://doi.org/10.5117/9789462983397>

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Meritocratie

Op weg naar een nieuwe klassensamenleving?

Onder redactie van Paul de Beer en Maisha van Pinxteren

Deze publicatie is tot stand gekomen met steun van een subsidie van Instituut Gak.

Ontwerp omslag: Studio Ron van Roon, Amsterdam

Ontwerp binnenwerk: Crius Group, Hulshout

ISBN 978 94 6298 339 7

e-ISBN 978 90 4853 336 7 (pdf)

DOI 10.5117/9789462983397

NUR 600

Creative Commons License CC BY NC ND (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0>)

© P.T. de Beer, M. van Pinxteren / Amsterdam University Press B.V., Amsterdam, 2016

Some rights reserved. Without limiting the rights under copyright reserved above, any part of this book may be reproduced, stored in or introduced into a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means (electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise).

1. Meritocratie: op weg naar een nieuwe klassensamenleving?

Paul de Beer

Meritocratie: van ideaal naar dystopie?

Een meritocratische samenleving is in de ogen van velen een nastrevenswaardig doel, omdat ze twee belangrijke doelstellingen in zich lijkt te verenigen: doelmatigheid en rechtvaardigheid. Een meritocratie is een samenleving waarin maatschappelijke posities worden verdeeld op basis van persoonlijke ‘verdiensten’, dat wil zeggen op basis van wat mensen zelf presteren, en niet op basis van sociale afkomst, zoals in de traditionele industriële klassensamenleving. Zoals sociologen het uitdrukken: in een meritocratie wordt maatschappelijk succes bepaald door individuele prestaties of *achievement* en niet door kenmerken die aan iemand worden toegeschreven op basis van diens sociale of etnische herkomst of sekse (*ascription*). Een dergelijke samenleving is doelmatig, omdat de talenten en capaciteiten van alle burgers optimaal worden benut. Iedereen komt terecht in de positie die hem of haar het beste past en waarin hij/zij de grootst mogelijke bijdrage kan leveren aan de maatschappelijke welvaart. Een meritocratie is ook rechtvaardig, omdat ieder gelijke kansen heeft om zijn/haar talenten te ontwikkelen en die op de (arbeids)markt te gelde te maken. Discriminatie op grond van niet-relevante kenmerken – zoals huidskleur of geslacht – is uitgebannen. Ieder verdient letterlijk wat men – in moreel opzicht – verdient. Een meritocratische samenleving is daarmee een ‘open’ samenleving, waarin iedereen gelijke (start)kansen heeft op maatschappelijk succes.

Wie dit ideaalbeeld van een meritocratische samenleving voor ogen staat, zal een ontwikkeling in de richting van een meer meritocratische samenleving dan ook toejuichen. Een voor de hand liggende vraag voor een boek over Nederland als meritocratische samenleving is in hoeverre ons land inmiddels is voortgeschreden op de weg naar een meritocratie. In welke mate worden maatschappelijke posities in Nederland daadwerkelijk verdeeld op basis van persoonlijke verdiensten, en spelen sociale en etnische herkomst en sekse inderdaad een steeds kleinere rol?

Deze karakterisering van een meritocratische samenleving berust echter op een te simpel en rooskleurig idee van wat een meritocratie is.

De Britse socioloog Michael Young, die het begrip meritocratie in 1958 in zijn boek *The Rise of the Meritocracy* muntte, was zich daar maar al te goed van bewust. Zijn boek – dat zich afspeelt in het Groot-Brittannië van 2033 – is namelijk geen utopie van een ideale meritocratische samenleving, maar een dystopie van hoe een meritocratie kan ontaarden in een nieuwe klassensamenleving met nog hardnekkiger scheidslijnen dan in de vroegere industriële klassensamenleving.

Om dit te begrijpen gaan we eerst wat nader in op de betekenis van meritocratie. Hoewel er geen eenduidigheid bestaat over wat een meritocratie precies is, sluiten wij zo veel mogelijk aan bij de definitie van Michael Young zelf. In een meritocratische samenleving worden maatschappelijke posities toebedeeld op basis van *merit* (verdienste). Young definieerde dit begrip simpelweg als: 'I.Q. + effort = merit' (IQ + inspanning = verdienste). In een meritocratische samenleving bepaalt de combinatie van je intelligentie en je inspanning waar je terechtkomt. Slimme en hardwerkende mensen komen in de hoogste, invloedrijkste en bestbetaalde posities terecht, wie dom en lui is, belandt aan de onderkant van de samenleving.

In het verdelen van maatschappelijke posities in een meritocratische samenleving vervult het onderwijs een sleutelrol. Het IQ van een kind bepaalt in welke vorm van onderwijs het terechtkomt. In het onderwijs worden zijn talenten en capaciteiten verder ontwikkeld zodat hij/zij daarna kan worden ingezet op de maatschappelijke posities waarvoor hij/zij het meest geschikt is. De sociale achtergrond of het inkomen is daarbij niet van belang. Althans niet direct. Slimme en ijverige kinderen uit een arbeidersmilieu hebben evenveel kans op maatschappelijk succes als slimme en ijverige kinderen uit de hogere klassen.

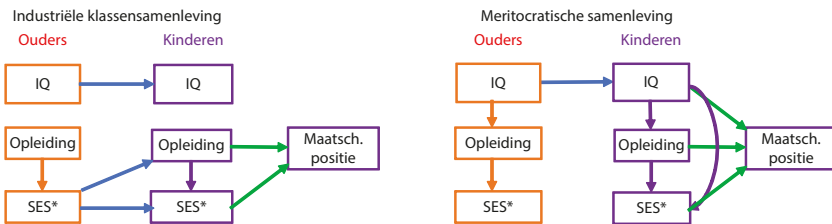
Indirect kan er echter wel degelijk een relatie bestaan tussen kansen en sociale achtergrond. Dit is het geval indien – zoals Michael Young veronderstelt – IQ voor een (belangrijk) deel wordt overgedragen van ouders op kinderen. Die overdracht kan zowel genetisch (*nature*) zijn als het resultaat van opvoeding en socialisatie (*nurture*). Als het IQ van kinderen (sterk) samenhangt met het IQ van hun ouders, zullen zij in een meritocratische samenleving hetzelfde opleidingsniveau bereiken en ruwweg op dezelfde sport van de maatschappelijke ladder terechtkomen. In de *overgang* van een traditionele klassensamenleving naar een meritocratische samenleving krijgen getalenteerde kinderen uit lagere sociale klassen de kans om op te klimmen op de ladder, terwijl 'domme' kinderen uit hogere klassen een stap omlaag moeten zetten. Er is dan sprake van een omvangrijke op- en neerwaartse sociale mobiliteit, kenmerkend voor een 'open' samenleving. Maar als de meritocratie eenmaal is gerealiseerd, zullen getalenteerde kinderen

over het algemeen intelligente ouders hebben die een hoge maatschappelijke positie bekleden, terwijl minder slimme kinderen vaak ouders zullen hebben met een lagere intelligentie en een lagere sociale positie. Er ontstaat dan dus opnieuw een sterk gelaagde samenleving, waarin maatschappelijke posities van generatie op generatie worden overgedragen – niet direct zoals in de ‘oude’ klassensamenleving, maar indirect via het IQ. Het resultaat is geen open, maar juist een ‘gesloten’ samenleving, met weinig op- of neerwaartse sociale mobiliteit tussen generaties. Dit is het pessimistische toekomstbeeld van de meritocratische samenleving dat Young ‘voorspelde’ voor het Engeland van 2033.

In figuur 1 is dit schematisch weergegeven. In de industriële klassensamenleving werden de opleidingsmogelijkheden van kinderen niet of nauwelijks bepaald door hun intelligentie, maar door de sociaaleconomische status (SES) van hun ouders. Die sociaaleconomische status bepaalde vervolgens in combinatie met hun eigen opleidingsniveau de sociaaleconomische status en de maatschappelijke positie van de kinderen. In een ‘perfecte’ meritocratische samenleving is intelligentie de drijvende kracht. Zowel van ouders als van kinderen worden het opleidingsniveau, de sociaaleconomische status en de maatschappelijke positie bepaald door het eigen IQ. Doordat het IQ in hoge mate erfelijk is – genetisch dan wel via de opvoeding en socialisatie – bestaat er uiteindelijk toch een sterke samenhang tussen opleidingsniveau en sociaaleconomische status van ouders en van kinderen.

Hierbij passen wel twee kanttekeningen. In de eerste plaats is IQ zeker niet volledig erfelijk. De meeste schattingen van de erfelijke component van intelligentie variëren tussen 50 en 80 procent (bijvoorbeeld Plomin &

Figuur 1: Causale relaties in de industriële klassensamenleving en in de meritocratische samenleving

*SES = sociaaleconomische status.

Bron: vrij naar Young (1958)

Deary, 2015). Ook in een 'perfect' meritocratische samenleving zullen er dus nog altijd slimme ouders met domme kinderen en domme ouders met slimme kinderen zijn, waardoor er nog wel degelijk een zekere mate van op- en neerwaartse sociale mobiliteit tussen de generaties is.

In de tweede plaats wordt *merit* volgens Michael Young niet alleen bepaald door IQ, maar ook door inspanning (*effort*). Iemand kan een beneden-gemiddelde intelligentie dus tot op zekere hoogte compenseren door zich extra in te spannen, terwijl een intelligente, maar luie persoon maatschappelijk niet erg succesvol zal zijn. Een interessante vraag is dan waardoor verschillen in inspanning worden bepaald. Zit daarin ook een erfelijke component? Michael Young ging daar nauwelijks op in en ook het overgrote deel van de wetenschappelijke literatuur over meritocratisering gaat (vrijwel) alleen over de rol van intelligentie en niet over die van inspanning. (In Nederland vormt Marcel van Dam een uitzondering. In zijn *Niemand's land* uit 2009 neemt hij het op voor wat hij de 'onrendabelen' noemt, die deels als gevolg van hun opvoeding niet geleerd hebben om hard te werken en hun behoeftebevrediging uit te stellen.)

Wat geldt als 'verdienste'?

Dit raakt aan een ander belangrijk punt, namelijk hoe smal of breed we een begrip als IQ of intelligentie moeten interpreteren. Ook in een ideale meritocratische samenleving is het evident dat ook andere persoonlijke vaardigheden dan alleen IQ in enge zin een rol zullen spelen. Voor sporters zal fysieke kracht een belangrijke rol (blijven) spelen, voor kunstenaars creativiteit, voor managers leidinggevende capaciteiten. Het ligt voor de hand om al deze vaardigheden of 'competenties' als componenten van de *merit* te zien, die iemands maatschappelijk succes bepalen. Het zou immers nogal vreemd zijn als in een meritocratische samenleving niet de snelste maar de slimste de winnaar van een hardloophwedstrijd zou zijn!

Dit roept echter onmiddellijk de vraag op welke persoonlijke vaardigheden wel en welke niet een rol (mogen) spelen bij het toedelen van maatschappelijke posities in een meritocratische samenleving. Anders gezegd: wat behoort tot iemands *merit*. De Franse socioloog Bourdieu heeft veel aandacht besteed aan het belang van cultureel kapitaal in onze samenleving. Het gaat dan bijvoorbeeld om de vraag hoe iemand zich gedraagt, zich kleedt, spreekt, enzovoorts. Voor het bereiken van bepaalde, vooral hogere functies, is het in de huidige samenleving van groot belang dat men de 'juiste' culturele bagage heeft. Zolang dergelijke regels gelden, heeft die culturele

bagage ook een reëel effect op de productiviteit. Een bankier die zich niet aan de geldende gedrags- en kledingvoorschriften houdt, zal om die reden waarschijnlijk ook minder productief zijn, bijvoorbeeld doordat klanten of collega's hem minder serieus nemen of minder vertrouwen. Soortgelijke mechanismen zijn in veel sectoren en beroepen werkzaam. Dit culturele kapitaal wordt bovendien in belangrijke mate via de opvoeding 'verworven' en wordt dus in belangrijke mate van ouders op kinderen overgedragen. Voor zover cultureel kapitaal (mede)bepalend is voor maatschappelijk succes, draagt het dus bij aan overdracht van ongelijkheid tussen generaties.

De vraag is nu of deze belangrijke rol van cultureel kapitaal onderdeel kan zijn van een meritocratische samenleving of juist haaks staat op het idee van een meritocratie. Vanuit de gedachte dat in een meritocratie mensen worden gewaardeerd op basis van hun productieve bijdrage, is het logisch om ook cultureel kapitaal, voor zover dit een productieve opbrengst genereert, als aspect van de *merits* te zien. Dit roept echter de vraag op of niet *iedere* samenleving feitelijk als een meritocratie moet worden aangemerkt. Immers, als bedrijven personen met specifieke kenmerken selecteren voor bepaalde functies, doen zij dit kennelijk omdat dit de bedrijfsresultaten ten goede komt. Als de manager van een autobedrijf bijvoorbeeld bij voorkeur blanke mannen als verkoper aanneemt, omdat hij uit ervaring weet dat zijn klanten blanke mannen bij de koop van een auto meer vertrouwen dan zwarten of vrouwen, dan zou dit ook passen in een meritocratische samenleving. Blanke mannen zijn dan immers productiever. Men kan zelfs een stap verder gaan en stellen dat ook een feodale of aristocratische samenleving – die doorgaans als het tegenovergestelde van een meritocratische samenleving wordt beschouwd – in wezen meritocratisch is omdat de adel in een aristocratische samenleving productiever is, simpelweg omdat op bepaalde posities alleen personen van adel geaccepteerd worden. Anders gezegd, of een bepaalde persoonlijke vaardigheid of kenmerk productief is, is geen objectief te beantwoorden vraag, maar wordt bepaald door de bestaande maatschappelijke structuren en instituties.

Om deze problemen met de bepaling van de factoren die in een meritocratische samenleving een rol (mogen) spelen te voorkomen, zullen wij in dit boek, zoals gezegd, zo nauw mogelijk aansluiten bij de definitie van Michael Young. We zullen dus alleen van meritocratisering spreken als het belang van IQ voor schoolprestaties en maatschappelijk succes toeneemt en het belang van andere factoren – in ieder geval in verhouding tot het IQ – afneemt.

Hierbij doemt overigens onmiddellijk een ander probleem op. Er zijn namelijk maar weinig (Nederlandse) databronnen waarin het IQ van

mensen wordt gemeten en kan worden gerelateerd aan hun maatschappelijke positie. We zullen in hoofdstuk 2 wel iets zeggen over het belang van IQ voor onderwijsprestaties. Maar in de hoofdstukken die gaan over de maatschappelijke gevolgen van meritocratisering zullen we helaas geen direct verband met het IQ kunnen leggen. In deze hoofdstukken richten we ons daarom primair op het belang van het opleidingsniveau voor de maatschappelijke positie. Dit is gerechtvaardigd, omdat in een meritocratische samenleving het bereikte opleidingsniveau een perfecte indicator vormt voor iemands IQ en inzet, simpelweg omdat het onderwijsstelsel in een meritocratische samenleving op deze twee kenmerken selecteert.

Net als in de meeste andere onderzoeken naar meritocratisering zullen ook wij nauwelijks aandacht besteden aan de tweede component van verdienste: de inspanning. De reden hiervoor is puur pragmatisch. De inspanning die mensen zich getroosten om een opleiding te voltooien en een maatschappelijke positie te verwerven wordt vrijwel nooit (direct) gemeten en kan daardoor eenvoudigweg niet empirisch worden onderzocht. Een uitzondering vormt de inspanning die men op de arbeidsmarkt levert in termen van het aantal uren dat men werkt. Dit aspect komt wel uitvoerig aan bod in hoofdstuk 6.

Meritocratisering en cohortvervanging

Meritocratisering is – als zij zich al voordoet – een traag en langdurig proces, dat vele decennia in beslag kan nemen. Of de Nederlandse samenleving meritocratischer wordt kunnen we dan ook niet vaststellen door de ontwikkelingen over een periode van bijvoorbeeld tien jaar in beeld te brengen. Het gaat om een proces waarin de maatschappelijke condities voor opeenvolgende generaties geleidelijk veranderen.

Zelfs bij een plotsklapse verandering van de instituties van een traditionele klassensamenleving in zuiver meritocratische instituties, zou het nog vele decennia duren voordat de samenleving een volledig meritocratisch karakter zou krijgen. Immers, degenen die zijn opgevoed in de traditionele samenleving zouden nog de rest van hun leven een maatschappelijke positie blijven bekleden die op de oude instituties is gebaseerd. Burgers afkomstig uit de arbeidersklasse zouden overwegend laag opgeleid zijn en daardoor ook in de meritocratische samenleving een lage maatschappelijke positie innemen. Hun kinderen, die na de introductie van meritocratische instituties naar school gaan, krijgen, als zij getalenteerd zijn, wel de kans een hogere opleiding te volgen en hierdoor een hogere maatschappelijke

positie te verwerven. Deze generatie zal dus in vergelijking met hun ouders een hoge mate van sociale mobiliteit laten zien, zowel in opwaartse als in neerwaartse zin. Hun kinderen – oftewel de kleinkinderen van de eerste generatie – zullen qua onderwijsprestaties weer sterker op hun ouders lijken, doordat intelligente kinderen veelal ook intelligente en dus hoog opgeleide ouders hebben. Pas met deze derde generatie zal de meritocratische samenleving zich uitkristalliseren in de vorm van een nieuwe stabiele klassensamenleving waarin relatieve maatschappelijke posities via het IQ van ouders op kinderen worden overgedragen. Pas als twee generaties volledig van de arbeidsmarkt zijn verdwenen – na een jaar of zeventig – zal de samenleving alleen nog het stempel van de meritocratie dragen en geen sporen van de oude klassensamenleving meer vertonen. En dit is dan nog gebaseerd op de veronderstelling dat de meritocratische instituties in één keer worden ingevoerd, in plaats van dat ze geleidelijk, over een periode van vele jaren, de traditionele instituties vervangen.

Zoals bovenstaande voorbeeld illustreert, uit een geleidelijke meritocratisering van de samenleving zich vooral in verschillen *tussen* opeenvolgende generaties die elkaar vervangen. Immers, de opleidingskansen van opeenvolgende generaties bepalen in belangrijke mate hun maatschappelijke positie in hun latere leven. Het begrip ‘generatie’ wordt in de sociologie in veel verschillende betekenissen gebruikt. Soms wordt verondersteld dat generaties verschillen in hun dominante waarden. Er worden dan bijvoorbeeld etiketten opgeplakt als de babyboomgeneratie, de stille generatie, generatie-X en de grenzeloze generatie (zie bijvoorbeeld Becker, 1992; Spangenberg & Lampert, 2009). Wij gaan er niet bij voorbaat van uit dat generaties verschillen in hun dominante waardepatroon, maar willen vooral onderzoeken of de verdeling van levenskansen verandert door de (mogelijke) meritocratisering van de samenleving. Daarom geven wij er de voorkeur aan om niet over generaties maar over geboortecohorten te spreken. Een geboortecohort bestaat uit alle burgers die in dezelfde periode geboren zijn. Het kan bijvoorbeeld gaan om periodes van tien jaar. Het cohort 1946-1955 bestaat dus uit de mensen die in deze jaren geboren zijn en die in 2016 61-70 jaar oud zijn. (Vaak wordt dit cohort met de term ‘babyboomers’ aangeduid, maar er bestaat geen eenduidigheid over wat het laatste geboortjaar is dat nog tot de babyboomgeneratie wordt gerekend.) Naast het cohort 1946-1955 onderscheiden we de oudere cohorten 1936-1945 en 1926-1935 en de jongere cohorten 1956-1965, 1966-1975, enzovoorts.

Als we een verschijnsel – bijvoorbeeld onderwijsdeelname of arbeidsparticipatie – in een bepaald kalenderjaar in beeld brengen, maakt het niet uit of we geboortecohorten of leeftijdsgroepen vergelijken. Wanneer

we echter de ontwikkeling over de tijd volgen, wordt het verschil duidelijk. Als we een geboortecohort over de tijd volgen, gaat het steeds om dezelfde groep personen die geleidelijk ouder worden. Vergelijken we een bepaalde leeftijdscategorie over de tijd, dan gaat het juist om verschillende personen die tot opeenvolgende cohorten behoren. In dit boek gaat de aandacht vaak uit naar verschillen over de tijd tussen geboortecohorten, maar met name in het tweede deel van dit boek richten we de aandacht ook op veranderingen over de tijd voor de gehele bevolking.

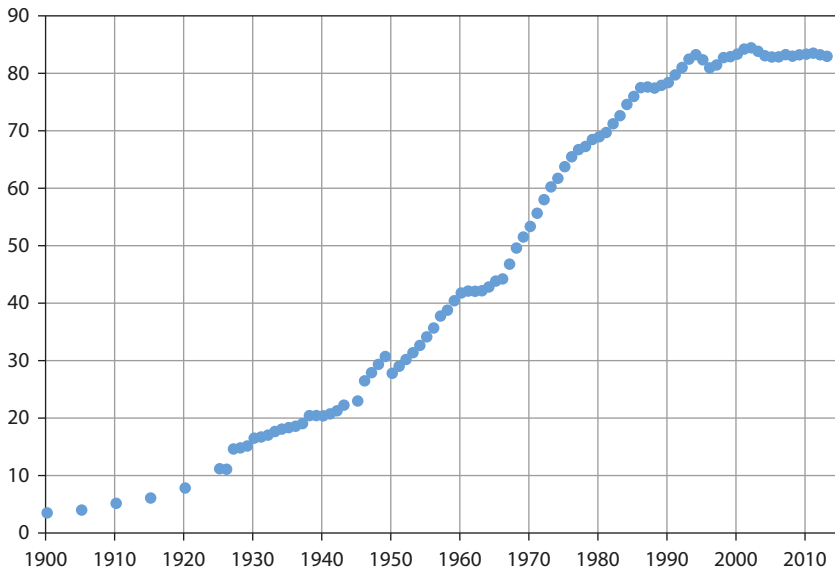
Onderwijsexpansie, upgrading en emancipatie

Het bovenstaande heeft niet alleen als consequentie dat we een lange periode in ogenschouw moeten nemen om te kunnen vaststellen of Nederland zich geleidelijk tot een meritocratische samenleving ontwikkelt. Het betekent ook dat het meritocratiseringsproces onvermijdelijk samenvalt of overlapt met andere maatschappelijke ontwikkelingen die eveneens van invloed zijn op de verdeling van maatschappelijke kansen.

In het kader van dit boek zijn vooral drie ontwikkelingen van belang, die elk overigens weer samenhangen met of ten dele een gevolg zijn van het meritocratiseringsproces. Het gaat om de expansie van het onderwijs, de upgrading van de beroepenstructuur en de emancipatie van de vrouw.

Een van de belangrijkste maatschappelijke ontwikkelingen van de afgelopen eeuw was de sterke expansie van het onderwijs (figuur 2). Deze was mogelijk doordat vanaf de jaren twintig van de vorige eeuw het voortgezet onderwijs steeds meer toegankelijk werd voor kinderen uit alle lagen van de bevolking. Hierdoor nam de onderwijsdeelname sterk toe. In de jaren twintig ging nog slechts een op de tien jongeren van 12-20 jaar naar het voortgezet onderwijs, in 1950 waren dit er drie op de tien (inclusief het lager en middelbaar beroepsonderwijs) en in 1990 was dit toegenomen tot acht op de tien, om daarna op een nog iets hoger niveau te stabiliseren. (Doordat een kleine, maar groeiende groep 12-20-jarigen ook hoger beroepsonderwijs en wetenschappelijk onderwijs volgt, is de feitelijke onderwijsdeelname van 12-20-jarigen vooral in de meer recente jaren nog hoger.)

Als gevolg van de steeds langere onderwijsdeelname is ieder volgend geboortecohort weer hoger opgeleid. Figuur 3 laat zien dat minder dan een op de tien mannen en een op de twintig vrouwen die tussen 1906 en 1915 werden geboren een hogere opleiding (op hbo- of academisch niveau) had afgerond. Voor het cohort geboren tussen 1986 en 1995 is dit gestegen tot ruim een op de drie mannen en bijna de helft van de vrouwen. Het aandeel

Figuur 2: Leerlingen in het voortgezet onderwijs in % van het aantal 12-20-jarigen

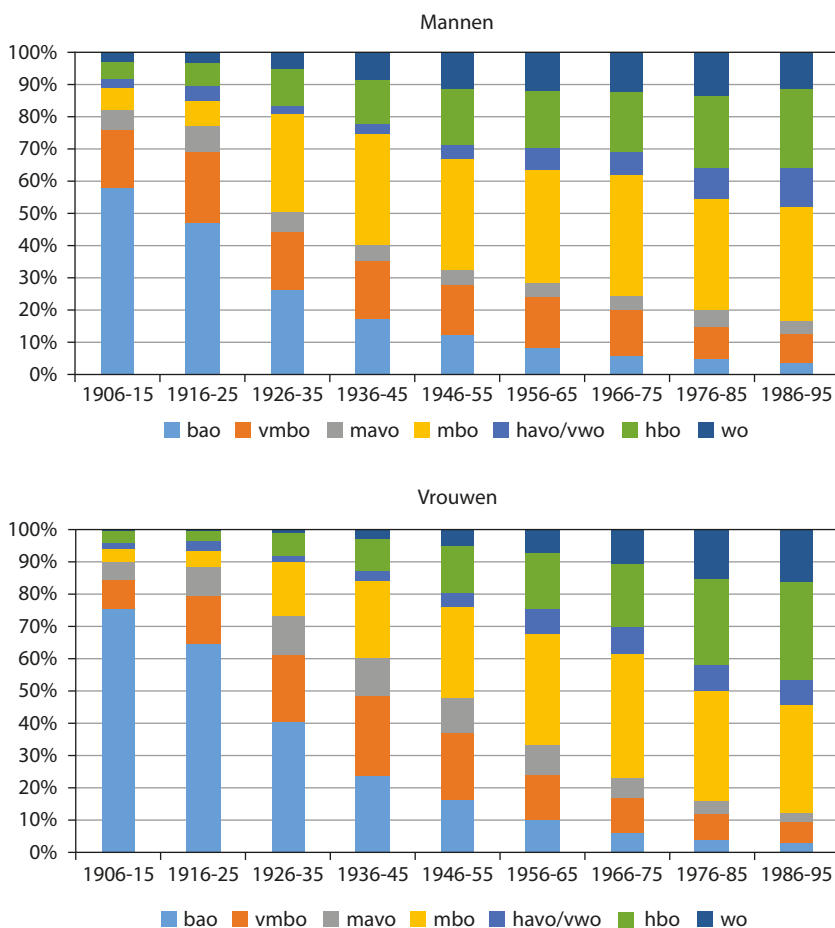
Noot: Het voortgezet onderwijs omvat hier alle vormen van secundair voltijdonderwijs, d.w.z. lager en middelbaar beroepsonderwijs en voortgezet algemeen vormend onderwijs.

Bron: CBS (Statline); bewerking Paul de Beer

zonder diploma van het voortgezet onderwijs, dus diegenen die alleen de lagere school of basisschool hebben afgerond, kromp van meer dan de helft naar 4 procent bij de mannen, en van driekwart naar nog geen 3 procent van de vrouwen.

Een consequentie van deze onderwijsexpansie is dat de relatieve positie van opleidingsniveaus is veranderd. Wie een middelbare beroepsopleiding had afgerond, behoorde in het oudste cohort, geboren tussen 1906 en 1915, tot de hoogst opgeleide helft van de bevolking (bij meisjes zelfs het hoogst opgeleide kwart). Beduidend meer dan de helft van de bevolking had toen alleen de lagere school gevolgd. In het cohort geboren tussen 1986 en 1995 behoren degenen met een middelbare beroepsopleiding daarentegen tot de laagst opgeleide helft. In dit cohort laten zij nog maar zo'n 15 procent van hun leeftijdgenoten achter zich.

Als we veranderingen in de (maatschappelijke) effecten van het gevolgde onderwijs over een langere periode analyseren, is het belangrijk dat we ons van deze verschuivingen bewust zijn. Men kan zich zelfs afvragen of we iemand met een middelbare beroepsopleiding in het jongste cohort nog wel direct kunnen vergelijken met een middelbaar opgeleide in het oudste cohort. Immers, de eerste behoort tot de onderste helft van

Figuur 3: Verdeling van geboortecohorten over opleidingsniveaus

Noot: Personen van 25 jaar en ouder.

Bron: CBS (AKT 1973, EBB 1990-2014)

de opleidingsverdeling in zijn cohort en de laatste tot de bovenste helft. Feitelijk behoorde een middelbaar opgeleide voor de Tweede Wereldoorlog tot de hoog opgeleiden en nu tot de laag opgeleiden.

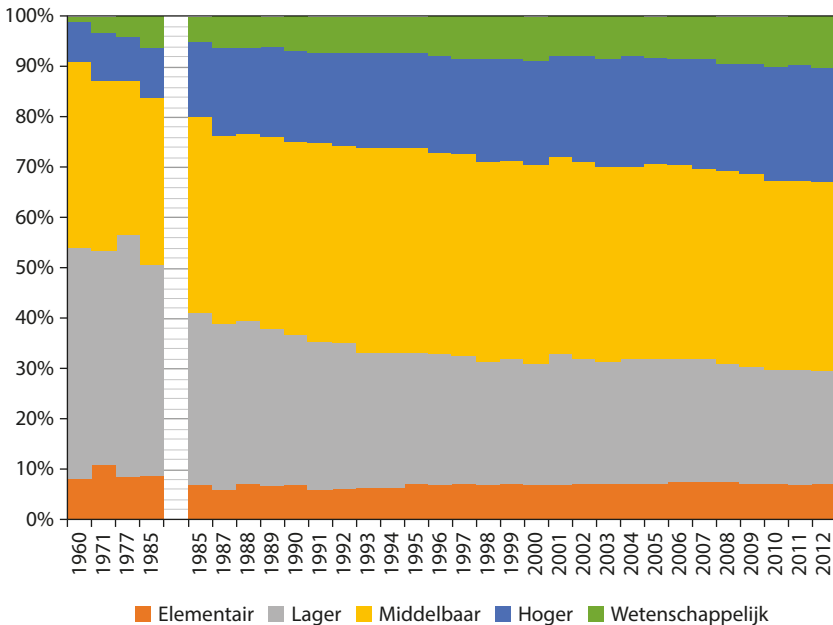
In sommige analyses zullen we daarom behalve het ‘nominale’ opleidingsniveau – dat wordt uitgedrukt met de ‘naam’ van de opleiding – ook het relatieve of ‘positionele’ opleidingsniveau meenemen. Het positionele opleidingsniveau verwijst naar de plaats van een bepaald opleidingsniveau in de verdeling van alle opleidingsniveaus, uitgedrukt in procenten. We zullen zien dat het voor de uitkomsten van de analyses inderdaad veel kan

uitmaken of we gebruikmaken van de nominale opleidingsvariabele of van de positionele opleidingsvariabele.

In de beroepenstructuur heeft zich een overeenkomstige ontwikkeling voorgedaan als in de opleidingsstructuur: het aandeel hogere beroepen is gegroeid en het aandeel lagere beroepen gekrompen. Deze ontwikkelingen staan natuurlijk niet los van elkaar. Naarmate er meer hoog opgeleiden waren, was het voor bedrijven aantrekkelijk om ook meer hogere functies te creëren waarin de kwaliteiten van hoger opgeleiden maximaal worden benut. Er speelden echter ook andere factoren een rol, zoals technologische ontwikkeling en globalisering, die beide leidden tot een grotere vraag naar hoog opgeleiden en (relatief) minder vraag naar laag opgeleiden.

De veranderingen in de beroepenstructuur kunnen we niet voor zo'n lange periode in kaart brengen als die in de opleidingsstructuur. De oudste cijfers dateren van 1960 (zie figuur 4). Bovendien is de beroepenindeling voor de periode 1960-1985 niet direct vergelijkbaar met die voor de periode 1985-2012, al laten we deze in figuur 4 zo goed mogelijk op elkaar aansluiten.

Figuur 4: Verdeling van beroepsbevolking naar beroepsniveau

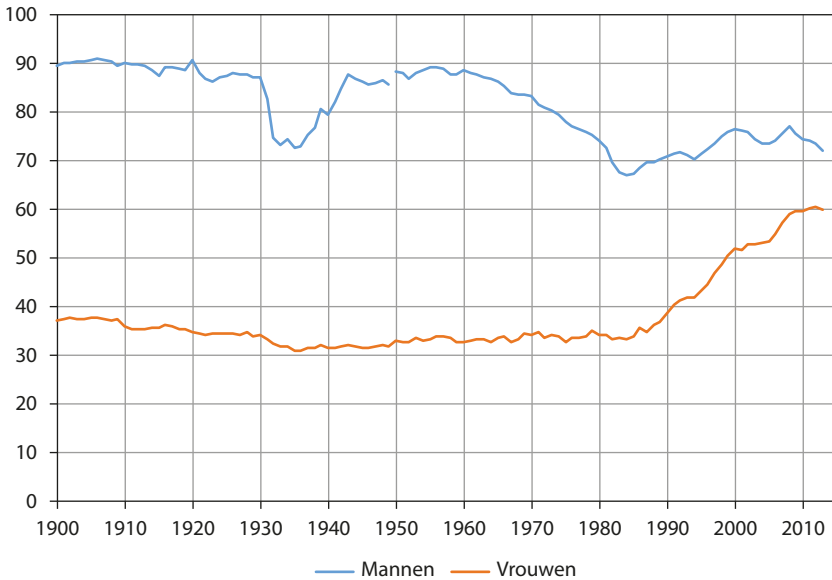
Noot: Voor 1960-1985 komt elementair overeen met functieniveau 1, lager met niveau 2 en 3, middelbaar met niveau 4 en 5, hoger met niveau 6 en wetenschappelijk met niveau 7.
Bron: Asselbergh et al. (1960-1985); CBS (EBB; Statline) (1985-2012)

Voor de middelbare beroepen – waarvoor een kwalificatie op middelbaar beroepsniveau nodig is – zien we een vergelijkbare ontwikkeling als bij de opleidingsniveaus. In de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw behoorden de middelbare beroepen tot de bovenste helft van de beroepenverdeling, in 2012 bevonden zij zich in het midden van de verdeling.

Opmerkelijk is dat het aandeel elementaire beroepen – waarvoor in beginsel geen opleiding vereist is – als percentage van de totale beroepenverdeling al een halve eeuw stabiel is: het schommelt tussen 6 en 8 procent. Dit laat zien dat de beroepenstructuur niet simpelweg een afspiegeling is van de opleidingsverdeling, aangezien het aandeel van de bevolking dat geen diploma van het voortgezet onderwijs heeft wel sterk is afgenomen (zie figuur 3).

Een derde belangrijke verandering die zich in de afgelopen eeuw heeft voltrokken, is de opmars van vrouwen op de arbeidsmarkt. Zoals figuur 5 laat zien is dit een relatief recente ontwikkeling. Tussen 1900 en 1985 schommelde het percentage vrouwen van 15-64 jaar dat betaald werk verricht tussen 31 en 38 procent. Sindsdien is het echter snel gestegen naar 60 procent in 2015. Dit betekent dat deelname aan de arbeidsmarkt voor de oudere cohorten vrouwen een uitzondering was, terwijl betaald werk voor jongere cohorten vrouwen juist de regel is. De stijgende arbeidsdeelname van vrouwen wordt doorgaans in verband gebracht met het emancipatieproces dat in de jaren zestig en zeventig op gang kwam. Dit ging ook gepaard met een groeiende deelname van meisjes aan het voortgezet onderwijs, waardoor zij hun achterstand in opleidingsniveau ten opzichte van jongens snel inliepen (zie figuur 3). Dit kan men ook weer in relatie brengen met het meritocratiseringsproces, dat immers is gebaseerd op gelijke (opleidings) kansen voor alle bevolkingsgroepen.

Bij mannen is het patroon van de arbeidsdeelname onregelmatiger en is geen sprake van een eenduidige trend. Tot 1960 hadden negen op de tien mannen tussen 15 en 64 jaar betaald werk, met uitzondering van de crisisjaren dertig, toen de arbeidsdeelname met zo'n 15 procentpunten daalde. Vanaf de jaren zestig daalde de arbeidsdeelname sterk, vooral doordat jongeren langer doorleerden, maar ook doordat een groeiend aantal oudere mannen voortijdig stopte met werken via de vut en de WAO. Hierdoor hadden begin jaren tachtig nog maar zeven van de tien mannen betaald werk. Vanaf 1985 is de arbeidsdeelname van mannen weer enigszins gestegen.

Figuur 5: Nettoparticipatie naar geslacht in % van bevolking 15-64 jaar

Noot: Personen die minimal 12 uur per week werken.
Bron: CBS (Statline)

Over dit boek

Dit boek valt in twee delen uiteen. Het eerste deel richt zich op de rol van onderwijs en opvoeding. De centrale vraag is hier, in welke mate de verwerking van de vaardigheden meritocratischer is geworden in de zin dat deze steeds sterker wordt bepaald door iemands persoonlijke capaciteiten (in het bijzonder het IQ) en steeds minder door zijn of haar (sociale) afkomst.

In hoofdstuk 2 gaan Jaap Dronkers en Herman van de Werfhorst na in welke mate schoolloopbanen meritocratischer zijn geworden, dat wil zeggen in hoeverre het succes in het onderwijs wordt bepaald door de persoonlijke prestaties in plaats van door het opleidingsniveau en de beroepsstatus van de ouders. Simpel gezegd: bereiken de slimste kinderen ook daadwerkelijk het hoogste opleidingsniveau?

In hoofdstuk 3 diepen Van de Werfhorst en Dronkers dit thema verder uit, door na te gaan of het verschil maakt of we kijken naar het absolute onderwijsniveau (zoals een hbo-diploma) dan wel naar het relatieve opleidingsniveau, dat wil zeggen de plaats die men inneemt op de opleidingsladder van het eigen geboortecohort (bijvoorbeeld of men tot de 25 procent

hoogst opgeleiden behoort). Hetzelfde doen zij voor de beroepsstatus, die men eveneens in absolute en in relatieve zin kan benaderen.

In hoofdstuk 4 onderzoekt Natascha Notten de rol van de opvoeding bij het doorgeven van maatschappelijke kansen van ouders op kinderen. Hangt de mate waarin kinderen in hun opvoeding culturele competenties aanleren – op het gebied van deelname aan culturele activiteiten, lezen en tv-kijken – samen met het opleidings- en beroepsniveau van hun ouders? En in welke mate beïnvloedt dit hun schoolprestaties?

Het tweede deel van het boek richt zich op de vraag in welke mate de verdeling van maatschappelijke posities meritocratischer is geworden. De nadruk ligt in dit deel op de rol die het behaalde opleidingsniveau speelt bij het verwerven van een bepaalde maatschappelijke positie.

In hoofdstuk 5 analyseren Paul de Beer en Maisha van Pinxteren het belang van opleiding voor het verwerven van een goede arbeidsmarktpositie. Zij gaan na of het risico op werkloosheid, het beroepsniveau en de kans op een flexibele baan steeds sterker worden bepaald door iemands opleidingsniveau, en in welke mate de sociale afkomst – het opleidings- en beroepsniveau van de ouders – hierbij nog een zelfstandige rol speelt.

In hoofdstuk 6 onderzoeken Wiemer Salverda en Daniella Brals de ontwikkelingen op de arbeidsmarkt verder. Zij betrekken hierbij niet alleen het opleidingsniveau, maar ook de inspanning, gemeten aan de hand van het aantal uren dat mensen werken. Zij richten zich zowel op de arbeidsdeelname als op het inkomen, en onderzoeken welke rol de veranderende huishoudensvorming en de groei van het aantal tweeverdieners spelen.

In hoofdstuk 7 richten Mark Bovens en Anchrit Wille zich op de rol van opleiding in de politiek. Zij laten zien hoe in de politiek de aristocratie geleidelijk heeft plaatsgemaakt voor een meritocratie. De overgrote meerderheid van de functies in het parlement, de regering en het lokaal bestuur wordt ingenomen door hoog opgeleiden. Welke gevolgen heeft dit voor het functioneren van de democratie?

In hoofdstuk 8 gaan Sander Steijn, Herman van de Werfhorst en Brian Burgoon na in hoeverre de bevolking van mening is dat de Nederlandse samenleving meritocratisch is en in welke mate men dit onderschrijft.

In hoofdstuk 9 besteden Judith Elshout, Evelien Tonkens en Tsjalling Swierstra tot slot aandacht aan de verliezers van de meritocratie: mensen die langdurig werkloos zijn. Aangezien ook deze mensen de meritocratische principes op hoofdlijnen onderschrijven, is de vraag hoe zij, als verliezers, dan toch proberen hun zelfrespect te behouden.

In hoofdstuk 10 maken Paul de Beer en Jan van Zijl de balans op: hoe meritocratisch is Nederland, wat zijn daarvan de gewenste en ongewenste gevolgen, en welke beleidsconsequenties kunnen we hieruit trekken?

Van een aantal hoofdstukken zal een uitgebreidere versie als working paper worden gepubliceerd op de website van het Amsterdams Instituut voor ArbeidsStudies (AIAS): www.uva-aias.net.

Literatuur

- Becker, H.A. (1992). *Generaties en hun kansen*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Dam, Marcel van (2009). *Niemand's land*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Plomin, R., & Deary, I.J. (2015). Genetics and intelligence differences: five special findings. *Molecular Psychiatry* 20, 98-108.
- Spangenberg, Frits, & Lampert, Martijn (2009). *De grenzeloze generatie en de eeuwige jeugd van hun opvoeders*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam.
- Young, Michael (1958). *The Rise of the Meritocracy*. New Jersey: Transaction Publishers.